

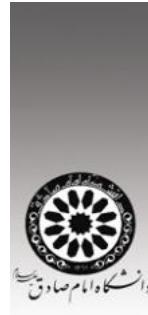
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى مُحَمَّدٍ وآلِهِ الطَّاهِرِينَ

کفارهای درباب

قرآن، فقه، فلسفه

با آثاری از (ترتیب حروف النبی):
دکتر کامران ایزدی مبارکه

با آثاری از (ترتیب حروف النبی):
دکتر کامران ایزدی مبارکه - دکتر یعقوبعلی برجهی - دکتر عباس تقویان
دکتر سید علی حسینی - دکتر حسین علی سعیدی - دکتر بیوک علیزاده
دکتر رضا محمدزاده - دکتر عباس مصلانی پور - دکتر اصغر آقامددوی
دکتر حسین ہوشمند

گفتارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه

به اهتمام: دکتر کامران ایزدی مبارکه

ناشر: دانشگاه امام صادق (ع)

طرح جلد: گلناز حسامی

ویرایش و صفحه‌آرایی: احمد کریمیان

شمارگان: ۱۵۰۰

چاپ اول: ۱۳۸۹

چاپ و صحافی: زلال کوثر

قیمت: ۱۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۷۴-۷۲-۹

ISBN: 978-600-5574-73-9

حق چاپ و نشر و نسخه‌برداری دیجیتالی محفوظ است.

تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)، ص.ب. ۱۴۶۵۵-۱۵۹ تلفن: ۸۸۳۷+۱۴۲

سرشناسه: ایزدی مبارکه، کامران. - ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پندیدآور: گفتارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه به اهتمام کامران ایزدی مبارکه، با اشاری از عباس
مصطفی پور... [و دیگران...]

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، معونت پژوهشی، ۱۳۸۹

مشخصات ظاهری: ۳۴۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۷۴-۷۳-۹

وضعیت فهرست نویسی: غیرپا

پادداشت: با اشاری از عباس مصلحتی پور، عباس تقیونان، کامران ایزدی مبارکه، علی حسینی، یعقوبعلی
برجی، اصغر آقامهدوی...

موضوع: قرآن — مقاله‌ها و خطاب‌ها

موضوع: فقه — مقاله‌ها و خطاب‌ها

موضوع: فلسفه — مقاله‌ها و خطاب‌ها

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق(ع)، معونت پژوهشی

رده بنده کنگره: ۱۳۸۹ اندیکاگر BP۶۵۳/۷

رده بنده دیجیتی: ۱۸۸۱۹۷

شماره کتابخانه‌ملی: ۶۲۶۹۲۱۲

فهرست مطالب

۷.....	سخن ناشر
۹.....	مقدمه

بخش اول: علوم قرآن و حدیث

۱۳.....	فصل ۱. چگونگی یافتن نظایر آیات در روش تفسیر قرآن به قرآن.....
	دکتر عباس مصلانی پور یزدی
۴۵.....	فصل ۲. تفسیر به رأی؛ چیستی و چرايی
	دکتر عباس تقیان
۶۵.....	فصل ۳. ملاکهای نقد متن حدیث
	دکتر کامران ایزدی مبارکه

بخش دوم: فقه و اصول

۹۷.....	فصل ۴. ماهیت احکام حکومتی و نسبت آن با احکام اولی و ثانوی
	دکتر سید علی حسینی

۶ گفتارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه

فصل ۵. دفاع مشروع در فقه و حقوق بین الملل ۱۵۷	دکتر یعقوبعلی برجری
فصل ۶. جایگاه شناخت موضوع و روش های آن در فقه امامیه ۱۹۵	دکتر اصغرآقا مهدوی
فصل ۷. حقوق و تکالیف خبرنگار در فقه امامیه ۲۳۳	دکتر حسین علی سعدی

بخش سوم: فلسفه و کلام

فصل ۸. ساحت معرفت و جایگاه علوم انسانی و اسلامی ۲۷۵	دکتر رضا محمدزاده
فصل ۹. جایگاه عقل و عقلاست در جریانهای نصگرا در سده های نخست ۳۰۷	دکتر حسین هوشنگی
فصل ۱۰. سه قرائت معاصر از یک فلسفه جدید ۳۲۹	دکتر بیوک علیزاده

وَلَقَدْ أَتَيْنَا دَأْوِدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا
عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن سوره مبارکه النمل آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

طرح نظریه‌ی «علم بومی» از جمله مباحث مهمی به شمار می‌آید که طیف متنوعی از دیدگاه‌ها را در نقد و یا تأیید آن در پی داشته است. آنچه در ورای این نظریه مهم در خور توجه می‌نماید، تلاش برای عملیاتی نمودن آن است که چند محور اصلی را شامل می‌شود.

نخست، توجه به منابع اصیل دینی به مثابه مراجعتی معتبر که نمی‌توان بدون عنایت به آنها از بنای نظریه‌ی بومی کارآمد سخن گفت. دوم، توجه به اصول و قواعدی که مارا قادر می‌سازد تا مسایل جهان معاصر را در چارچوب اصول و مبانی معتبر بومی درک و فهم نماییم؛ بالاخره آشنایی انتقادی با فلسفه‌های نوین تا از این طریق بتوان میزان قوت و توانمندی نظریه‌های بومی را در مواجهه با جهان جدید افزایش داد.

اثر حاضر که توسط تنی چند از اساتید و محققان دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارتباطات آماده شده است، در حقیقت تلاش دارد تا نمونه‌ای از

۸ گفتارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه

بحث‌های مهم در هر سه حوزه را به نمایش گذارد. ناشر ضمن تشکر از آقای دکتر ایزدی که مسئولیت علمی این اثر را عهده‌دار بوده‌اند؛ امید دارد در آینده نزدیک آثار تحقیقاتی مستقلی را در هر یک از این سه حوزه تهیه و منتشر سازد. در این راستا همچون قبل دست یاری به سوی تمام اندیشه‌گران متعهد دراز نموده و آماده نشر آثار بین رشته‌ای، انتقادی و یا تحلیلی آنها می‌باشیم.

معاونت پژوهشی

دانشگاه امام صادق (طیپا)

مقدمه

دانشگاه امام صادق (علیهم السلام) پس از گذشت ربع قرن به مرحله‌ای از رشد و بالندگی رسیده است که انتظار می‌رود پژوهش‌های بنیادی و کاربردی خود را به جامعه علمی عرضه نماید. مجموعه مقالاتی که خواننده محترم پیش رو دارد حاصل تلاش فکری جمعی از اعضای هیأت علمی دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد است که هر یک از فراخور حوزه تخصصی و علاقه‌فردی خود سعی نموده گوشیه ای از پیشینه علمی خود و دانشکده را در معرض دید صاحب نظران و علاقمندان قرار دهد. دانشکده الهیات و معارف اسلامی و ارشاد دارای سه گروه فعال علمی علوم قرآن و حدیث، فقه و مبانی حقوق اسلامی، فلسفه و کلام اسلامی است که هر یک رشته مربوط به خود را در مقاطع کارشناسی ارشاد پیوسته و دکتری داراست. به تناسب گروه‌های علمی و رشته‌های موجود، مقالات در سه بخش، تنظیم گردیده که امید است نمایانگر بخشی از دستاوردهای علمی آن گروه در راستای تحقق اهداف تأسیس دانشکده و دانشگاه باشد.

کامران ایزدی مبارکه
معاون پژوهشی دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد
دانشگاه امام صادق (علیهم السلام)

بخش اول

علوم قرآن و حدیث

چگونگی یافتن نظایر آیات در روش تفسیر قرآن به قرآن

دکتر عباس مصلانی پور یزدی*

مقدمه

قرآن کریم محکم‌ترین و معتبرترین سند ماندگار اسلام است. روش تفسیر قرآن به قرآن یکی از دیرینه‌ترین روش‌های تفسیر قرآن است. در این روش آیات قرآن کریم با استعانت از آیات دیگر توضیح داده شده و مقصود از آن‌ها مشخص می‌شود (زنجانی، ۱۳۷۹ش، ص ۳۶۱). به عبارت دیگر؛ آیات قرآن منبعی برای تفسیر آیات دیگر قرار می‌گیرد. برخی صاحب‌نظران نیز تفسیر قرآن به قرآن را «مقابله آیات با یکدیگر و شاهد همدیگر قرار دادن و استدلال طرفینی» به آیات برای شناخت مراد خدا» دانسته‌اند (ابوطبره، ۱۴۱۴ق/۱۹۹۴م، ص ۶۵).

سابقه این روش تفسیری به صادر اسلام و زمان حیات پیامبر مکرم اسلام (علیه السلام)

باز می‌گردد. برای نمونه از پیامبر اسلام (علیه السلام) در مورد مقصود از «ظلم» در آیه:

* عضو هیأت علمی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه امام صادق (علیه السلام).

"الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بُظُلْمٌ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ." (الانعام، ۸۲/۶)

"کسانی که ایمان آورده و ایمان خود را به شرک نیالوده‌اند، آنان راست ایمنی و ایشان راه یافته‌گانند." پرسش شد، و حضرت با استناد به آیه: "وَإِذْ قَالَ لَقَمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعْظُهُ يَا بْنَى لَا تُشْرِكُ بِاللَّهِ إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ." (لقمان، ۱۳/۳۱)

"و [یاد کن] هنگامی را که لقمان به پسر خویش -در حالی که وی او را اندرز می‌داد- گفت: «ای پسرک من، به خدا شرک می‌اور که به راستی شرک ستمی بزرگ است.» پاسخ دادند که مقصود از ظلم در آیه اول همان شرک است که در آیه دوم بیان شده است. (بخاری، ۱۴۱۱، ۱۹۹۱، ج: ۷، ۲۳-۲۴)

این حدیث و احادیث مشابه نشان می‌دهد که پیامبر (صلوات‌الله‌علی‌ہی و‌آله‌ی و‌سیدہ‌ی) از روش تفسیر قرآن به قرآن استفاده می‌کرده و عملاً آن را به پیروان خود می‌آموخته‌اند. همان‌گونه که در این مقاله نشان داده خواهد شد دو آیه فوق نظری لفظی یکدیگر هستند و در واژه "ظلم" با یکدیگر اشتراک دارند.

امیرالمؤمنین (علی‌ہی) با استناد به آیه: "وَصَحَّيْنَا إِلِّيْسَانَ بِوَالْدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهُنَّا عَالَىٰ وَهُنِّ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ...". (لقمان، ۱۴/۳۱)

"و انسان را در باره پدر و مادرش سفارش کردیم مادرش به او باردار شد، سنتی بر روی سنتی. و از شیر بازگرفتنش در دو سال است... ." و نیز آیه:

" وَصَيَّنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدِيهِ إِحْسَانًا حَمَلْتُهُ مُهُ كُرْهًا وَ وَضَعَتُهُ كُرْهًا وَ حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا..." (الاحقاف، ۱۵/۴۶)

" و انسان را [نسبت] به پدر و مادرش به احسان سفارش کردیم. مادرش با تحمل رنج به او باردار شد و با تحمل رنج او را به دنیا آورد. و بار برداشتن و از شیر گرفتن او سی ماه است...".

نتیجه گرفتند که کوتاهترین مدت بارداری زنان شش ماه است(مغید، ۱۴۱۴ق/۱۹۹۳م، ج ۱: ۲۰۶) .. یعنی اگر شیر خواری کودک دو سال است (یعنی ۲۴ ماه) و مدت حمل و شیر خواری با همدیگر سی ماه است. و این دو آیه را کنار همدیگر بگذاریم، روشن می شود که کوتاهترین مدت بارداری شش ماه است. و این نوعی تفسیر قرآن به قرآن است. همان‌گونه که در این مقاله نشان داده خواهد شد دو آیه فوق نظیر لفظی یکدیگر هستند و در الفاظ و عبارت‌هایی یکسان با یکدیگر اشتراک دارند.

امام باقر (علیهم السلام) نیز در مورد قصر نماز مسافر در توضیح آیه:

" وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَقْتَنِكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا." (النساء، ۱۰۱/۴)

" و چون در زمین سفر کردید، اگر بیم داشتید که آنان که کفر ورزیده‌اند به شما آزار برسانند، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید، چرا که کافران پیوسته برای شما دشمنی آشکارند."

به آیه:

" إِنَّ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطْوِفَ بِهِمَا وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلَيْهِمْ." (البقرة، ۱۵۸/۲)

۱۶ □ گفთارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه

"در حقیقت، «صفا» و «مروده» از شعایر خداست [که یادآور اوست] پس هر که خانه [خدا] را حج کند، یا عمره گذارد، بر او گناهی نیست که میان آن دو سعی به جای آورد. و هر که افزون بر فریضه، کار نیکی کند، خدا حق شناس و داناست." استدلال کردند و با تفسیر قرآن به قرآن و جوب نماز قصر را اثبات کردند(عیاشی، بی‌تا، ج ۱: ۲۷۱).

شایان ذکر است که نفی جناح منافاتی با وجود قصر ندارد، زیرا خداوند متعال بر طریق مخاطبات عرف و آداب ملوک سخن می‌گوید که نفی بأس و حرج از چیزی می‌کند و از آن امر اراده می‌کند(گتابادی، ۸۰۴، ج ۲: ۴۷). نیز برخی از مفسران همچون زمخشری بر این باورند که چون مسلمانان با اتمام نماز انس گرفته بودند، قصر نماز این احتمال را به دنبال داشت که مسلمانان تصور کنند نماز آنها دچار نقصان می‌شود لذا خداوند متعال برای تطییب نفوس و اطمینان بخشیدن به آنها از تعبیر لاجناح استفاده کرده است(زمخشری، ۵۵۸، ج ۱: ۰۴۱).

همان‌گونه که در این مقاله نشان داده خواهد شد دو آیه فوق نظیر لفظی یکدیگر هستند و در واژه "جناح" با یکدیگر اشتراک دارند.

در دوره‌های بعدی با پیدایش تفاسیری همچون *البيان في تفسير القرآن* شیخ طوسی(۶۰۴ق) و *مجمع البيان لعلوم القرآن طبرسی*(۵۸۴ق) مفسران از این روش استفاده کردند. در میان اهل سنت نیز مفسران متعددی به سوی این روش رفتند به طوری که برخی از آنان همچون ابن تیمیه (۷۲۸ق) صحیح‌ترین روش تفسیر قرآن را روش تفسیر قرآن به قرآن دانسته است(ابن تیمیه، ۰۸۱۹م، ج ۳: ۲۳۱).

در میان مفسران قرن اخیر، این روش جایگاه ویژه‌ای پیدا کرد به طوری که برخی تفسیرها همچون *المیزان فی تفسیر القرآن علامه طباطبائی* و *تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة محمد صادقی تهرانی و التفسیر القرآنی للقرآن عبدالکریم خطبی و آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن شیخ محمد جواد بلاغی* این روش را روش اصلی خود قرار داده‌اند.

نویسنده‌گان کتاب‌هایی که شیوه‌های مختلف تفسیری را بررسی کرده‌اند، به روش تفسیر قرآن به قرآن پرداخته و نسبت به آن سفارش کرده‌اند. از جمله این افراد محمد حسین علی الصغیر(۱۴۰۳ق/۱۹۸۳م، ص ۸۱)، عیید زنجانی (۱۳۷۹ش، ص ۳۶۱) و خالد عبد الرحمن العک(۱۴۰۶ق/۱۹۸۷م، ص ۷۹) را می‌توان نام برد.

به تعبیر علامه طباطبائی، تفسیر واقعی قرآن تفسیری است که از تدبیر در آیات و استمداد از آیات مربوط دیگر به دست می‌آید(۱۳۶۱ش، ص ۷۶). وی در مقدمه *تفسیر المیزان*(۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۱) می‌نویسد: "نفس القرآن بالقرآن و نستوضح معنی الآية من نظيرتها بالتدبیر المندوب إليه في نفس القرآن." (قرآن را به کمک قرآن تفسیر می‌کیم و معنای آیه را از نظیرش بوسیله تدبیر سفارش شده در خود قرآن طلب وضوح و روشنی می‌کنیم.)

حال پرسش اصلی آن است که چگونه می‌توان نظایر آیات را در روش تفسیر قرآن به قرآن به دست آورد. در ابتدا واژه نظیر را در لغت و اصطلاح معنا می‌کنیم:

۱. نظیر در لغت و اصطلاح

واژه نظیر و جمع آن نظائر در لغت به معنای مثل و مانند است. به گفته خلیل بن احمد فراهیدی(د ۱۷۵ق) از آن جهت به مثل و مانند نظیر گفته می‌شود زیرا

۱۸ □ گفتارهایی در باب قرآن، فقه، فلسفه

زمانی که به آن دو نظر انداخته می‌شود گویی این دو در منظر یکسان هستند.(۱۴۱ق، ج ۸: ۱۵۶).

واژه نظیرآیات در اصطلاح مفسران همانگونه که در مقاله حاضر نشان داده خواهد شد به آیاتی گفته می‌شود که از جهت مفهوم و معنی به یکدیگر نزدیک باشند.
در یک تفسیم‌بندی کلی می‌توان نظائر را به دو شاخه تقسیم کرد: نظائر لفظی و نظائر معنوی و هر کدام از این دو دارای زیرفصل‌هایی هستند که به تفصیل بررسی می‌شود.

۲. نظائر لفظی و انواع آن

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ یا عبارت‌های مشترکی میان آنها مشاهده می‌شود.
استفاده از معاجم واژه‌نمای آیات یکی از مهمترین راه‌های یافتن نظائر لفظی آیات قرآن کریم است. مشهورترین واژه‌یاب و آیه‌یاب یا کشف الآیات قرآن کریم در عصر جدید، به عربی، **المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم** تدوین محمد فؤاد عبد الباقی است. در المعجم المفهرس کلیه لغات قرآنی غیر از حروف و بعضی ادوات، بر طبق ماده‌بریشه آنها فهرست شده است. لذا از این نظر مانند اغلب فرهنگ‌های لغت عربی است. در مقابل هر مدخل، آیه کامل یا بخشی از آیه که دربردارنده همان کلمه است آمده و سپس شماره آیه و نام سوره و شماره سوره. تعداد کاربرد (بسامد) هر واژه هم در ذیل آن یاد شده است.

۱-۲. اشتراک دو آیه در عبارتهای مشترک

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصاداق نظیر یکدیگر هستند در حالی که عبارتهای مشترکی میان آنها مشاهده می شود.

الف: ابن کثیر(۱۴۱۹ق، ج ۱: ۹۴ و ۹۵ سوره بقره را نظیر آیات

۶ و ۷ سوره جمعه می داند:

"**قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنُوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. وَ لَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبْدًا بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ.**" (البقرة، ۹۴-۹۵)

"بگو: اگر در نزد خدا، سرای بازپسین یکسر به شما اختصاص دارد، نه دیگر مردم، پس اگر راست می گویید آرزوی مرگ کنید. ولی به سبب کارهایی که از پیش کرده‌اند، هرگز آن را آرزو نخواهند کرد. و خدا به [حال] ستمگران داناست."

"**قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أُولَئِكَ إِلَهٌ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنُوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. وَ لَا يَتَمَنَّوْهُ أَبْدًا بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ.**"

(الجمعة، ۶/۶۲)

"بگو: «ای کسانی که یهودی شده‌اید. اگر پندارید که شما دوستان خدایید نه مردم دیگر، پس اگر راست می گویید درخواست مرگ کنید.» و الى ا هرگز آن را به سبب آنچه از پیش به دست خویش کرده‌اند، آرزو نخواهند کرد، و خدا به [حال] ستمگران داناست."

ب: ابن عاشور(بی تا، ج ۲۷: ۱۵) آیات:

"إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَّعِيُونَ. آخِذِينَ مَا أَتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ." (الذاريات ۵۱/۱۵-۱۶)

"پرهیزگاران در باغها و چشممه سارانند. آنچه را پروردگارشان عطا فرموده می‌گیرند، زیرا که آنها پیش از این نیکوکار بودند."
نظیر آیات زیر می‌داند. روشن است که آیات در عبارت‌هایی با یکدیگر اشتراک دارند.

"إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ. فِي جَنَّاتٍ وَّعِيُونَ." (الدخان، ۴۴/۵۱-۵۲)
"به راستی پرهیزگاران در جایگاهی آسوده‌[اند]. در بوستان‌ها و کنار چشممه سارها.

ج: عبدالرحمن بن ناصر آل سعدی (۱۴۰۸ق، صص ۱۰۴-۱۰۵) آیه:
"أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مِثْلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهُمُ الْبَاسَاءُ وَ الضَّرَاءُ وَ زُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ." (البقرة، ۲۱۴/۲)

"آیا پنداشتید که داخل بهشت می‌شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر [سر] پیشینیان شما آمد، بر [سر] شما نیامده است؟ آنان دچار سختی و زیان شدند و به [هول و] تکان درآمدند، تا جایی که پیامبر [خدا] و کسانی که با اوی ایمان آورده بودند گفتند: «یاری خدا کی خواهد بود؟» هش دار، که پیروزی خدا نزدیک است."

نظیر آیه زیر می‌داند:

"أَمْ حَسِّيْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ
الصَّابِرِينَ." (آل عمران، ۱۴۲/۳)

"آیا پنداشتید که داخل بهشت می‌شوید، بی‌آنکه خداوند جهادگران و
شکیبایان شما را معلوم بدارد؟"

روشن است که آیات فوق در عبارتها بی‌آنکه خداوند جهادگران و اشتراک دارند.

۲-۲. اشتراک دو آیه در حدائق چهار لفظ مشترک

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصادق نظیر یکدیگر هستند در
حالی که حدائق چهار لفظ مشترک میان آنها مشاهده می‌شود.

و بهه زحلی (۱۴۱۸ق، ج ۱۵: ۱۰۱) آیه:

"... وَ لَقَدْ فَضَّلَنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ ..."(الاسراء، ۵۵/۱۷)

"... و در حقیقت، بعضی از انبیا را بر بعضی برتری بخشیدیم..."

را نظیر آیه زیر می‌داند:

"... تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ..."(البقرة، ۲۵۳/۲).

"... برخی از آن پیامبران را بر برخی دیگر برتری بخشیدیم..."

روشن است که دو آیه فوق حدائق در واژه‌های فضلنا، بعض، علی و بعض
با یکدیگر مشترک هستند.

۳-۲. اشتراک دو آیه در سه لفظ مشترک

و به زحیلی (۱۴۱ق، ج ۶: ۲۵۶-۲۵۵) آیه:

"وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابَ آمَنُوا وَاتَّقُوا لَكَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا دُخُلَنَا هُمْ حَسَنَاتٍ
الْعَيْمِ." (المائدہ، ۶۵/۵)

"وَإِنَّ أَهْلَ الْكِتَابَ آمَنُوا وَاتَّقُوا لَكَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا دُخُلَنَا هُمْ حَسَنَاتٍ
را می زدودیم و آنان را به بوستانهای پر نعمت درمی آوردیم."

را نظیر آیه زیر می داند:

"وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرْبَى آمَنُوا وَاتَّقُوا لَمْتَحَنُنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ
الْأَرْضِ..." (الأعراف: ۹۶ / ۷)

"وَإِنَّ مَرْدَمَ شَهْرَهَا إِيمَانَ آوَرَدَهُ وَبَهْ تَقَوَّا لَغَرَبَةَ الْأَهْلِ، آمَنُوا وَاتَّقُوا بَا
آسمان و زمین برایشان می گشودیم."

روشن است که دو آیه فوق حداقل در واژه‌های **أهل**، **آمنوا** و **اتَّقُوا** با
یکدیگر مشترک هستند.

همانگونه که می توان آیه زیر را به عنوان نظیر معنوی برای آیات فوق در
نظر گرفت:

"وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الصَّرِيقَةِ لَا سَقَيَنَا هُمْ مَاءً غَدَقًا." (الجن: ۷۲ / ۱۶)
"وَإِنَّ [مَرْدَم]ا در راه درست، پایداری ورزند، قطعاً آب گوارایی بدیشان
نوشانیم."

۴-۴. اشتراک دو آیه در دو لفظ مشترک

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصاداق نظری یکدیگر هستند در حالی که دو لفظ مشترک میان آنها مشاهده می شود.

الف: به گفته فخر رازی (۱۴۲۰ق، ج ۸: ۲۶۲) آیه:

" وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمُنْهُ بِقُطْرٍ يُوَدِّهِ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمُنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُوَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمْمَيْنِ سَبِيلٌ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِيبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ ". (آل عمران، ۷۵/۳)

" و از اهل کتاب، کسی است که اگر او را بر مال فراوانی امین شمری، آن را به تو برگرداند و از آنان کسی است که اگر او را بر دیناری امین شمری، آن را به تو نمی پردازد، مگر آنکه دایماً بر لسرا وی به پا ایستی. این بدان سبب است که آنان [به پندار خود] گفتند: «در مورد کسانی که کتاب آسمانی ندارند، بر زیان ما راهی نیست». و بر خلا دروغ می بندند با اینکه خودشان [هم] می دانند."

که دلالت بر انقسام اهل کتاب به دو قسم دارد. برخی اهل امانت و برخی اهل خیانت. این آیه نظری دو آیه زیر است. هر سه آیه در دو واژه " اهل الكتاب " با یکدیگر اشتراک دارند:

"لَيَسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ ". (آل عمران، ۱۱۳/۳)

"ولي همه آنان [یکسان نیستند. از میان اهل کتاب، گروهی درستکردارند که آیات الهی را در دل شب می خوانند و سر به سجده می نهند]."

نیز در آیه ۱۱۰ سوره آل عمران می خوانیم:

"... وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ".

"... وَ اَكْرَاهُ اَهْلَ كِتَابٍ اِيمَانَ آوْرَدَهُ بُودَنَدَ قَطْعًا بِرَأْيَشَانَ بِهَتَرَ بُودَ بِرَخْيَ اَزَ آَسَانَ
مُؤْمِنَدَ وَ [الى] بِيَشْتَرَشَانَ نَافِرَمَانَدَ."

ب: به گفته فخر رازی (۱۴۰۱ق، ج ۱۸: ۴۰۷-۴۰۸) آیه:

"وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَ زَلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ
ذِكْرٌ لِلَّذِكْرِينَ." (هود، ۱۱/۱۱)

"و در دو طرف روز [اول و آخر آن] و نخستین ساعات شب نماز را برپا
دار، زیرا خوبیها بدیها را از میان می‌برد. این برای پندگیرندگان، پندی است."

نظیر آیه زیر است:

"فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ
مِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ أَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضِيَ." (طه، ۲۰/۱۳۰)

"پس بر آنچه می‌گویند شکیبا باش، و پیش از برآمدن آفتاب و قبل از فرو
شدن آن، با ستایش پروردگارت [او را] تسبیح گوی، و برخی از ساعات شب و
حوالی روز را به نیایش پرداز، باشد که خشنود گردد."

هر دو آیه در دو واژه "النهار" و "اللیل" با یکدیگر اشتراک دارند:

۵-۲. اشتراک دو آیه در یک لفظ مشترک (یکسان بودن متصادق)

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و نیز متصادق نظیر یکدیگر هستند در حالی که
یک لفظ مشترک میان آنها مشاهده می‌شود.

الف: از دید علامه طباطبائی (۱۴۱۷ق، ج ۱۲: ۱۰۱) آیه:

"إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ." (سوره الحجر، ۹/۱۵)

"بِتَرْدِيدِ، مَا اِيْنَ قُرْآنَ رَا بِهِ تَدْرِيْجَ نَازِلَ كَرْدَاهِيمْ، وَ قَطْعًا نَگَهْبَانَ آنَ
خواهِيمْ بُودَ."

که دلالت بر مصون بودن قرآن کریم از تحریف دارد از نظر دلالت نظیر آیه
زیر است:

"إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ يَمِينِ
يَدِيهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ." (فصلت، ۴۱/۴۲)

"کسانی که به این قرآن- چون بدیشان رسید- کفر ورزیدند [به کیفر خود
می‌رسند] و به راستی که آن کتابی ارجمند است. از پیش روی آن و از پشت
سرش باطل به سویش نمی‌آید و حسی [نامه‌ای] است از حکیمی ستوده [صفات]."
روشن است که دو آیه فوق در لفظ "الذکر" با یکدیگر اشتراک دارند.

ب: از دید حسینی شاه عبدالعظیمی(۱۳۶۳ش، ج ۹، ۱۱۹-۱۲۰) آیه:
"وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بَقَرَرَ فَأَسْكَنَاهُ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّا عَلَى ذَهَابِهِ
لَقَادِرُونَ." (المؤمنون، ۲۳/۱۸)

"و از آسمان، آبی به اندازه [معین] فرود آورديم، و آن را در زمین جای
داديم، و ما برای از بین بردن آن مسلمًا توانايم."

نظیر آیه شریفه زیر است :

"فُلُّ أَرَائِيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَورًا فَمَنْ يَأْتِيْكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ." (الملک، ۶۷/۳۰)
بگو: «به من خبر دهید، اگر آب [آشامیدنی] شما [به زمین] فرو رود، چه
کسی آب روان برایتان خواهد آورد؟»
روشن است که دو آیه فوق در لفظ "ماء" با یکدیگر اشتراک دارند.

ج: از دید محمد جواد مغنية(۱۴۲۴ق، ج ۴: ۳۷) آیه:

"يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكُوْيِ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ." (التوبه، ۳۵/۹)

"روزی که آن [گنجینه] ها در آتش دوزخ بگدازند، و پیشانی و پهلو و پشت آنان را با آنها داغ کنند [و گویند]: «این است آنچه برای خود اندوختید، پس [کیفر] آنچه را می‌اندوختید بچشید.»"

نظیر آیه زیر است:

"... سَيِطَرُوْهُنَّ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ... ." (آل عمران، ۳/۱۸۰)

"... به زودی آنچه که به آن بخل ورزیده‌اند، روز قیامت طوق گردشان می‌شود."

روشن است که دو آیه فوق در لفظ "یَوْمَ" با یکدیگر اشتراک دارند.

د: از دید سید علی اکبر فرشی(۱۳۷۱ش، ج ۲: ۲۰) آیه:

"...فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ." (یس، ۳۶/۵۱)

"... پس بنگاه از گورهای خود شتابان به سوی پروردگار خویش می‌آیند."

نظیر آیه زیر است:

"... يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا..." (المعارج، ۷۰/۴۳)

"از گورها [ای خود] شتابان برآیند..."

روشن است که دو آیه فوق در لفظ "الْأَجْدَاثِ" با یکدیگر اشتراک دارند.

هـ: عبدالرحمن بن ناصر آل سعدی(۱۴۰۸ق، صص ۱۰۴ - ۱۰۵) آیه:

"أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الدِّينِ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهُمْ
الْبُلَاسَاءُ وَ الصَّرَاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ إِلَّا إِنَّ
نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ." (البقرة، ۲۱۴/۲)

"آیا پنداشتید که داخل بهشت می‌شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر [سر] پیشینیان شما آمد، بر [سر] شما نیامده است؟ آنان دچار سختی و زیان شدند و به [هول و] تکان درآمدند، تا جایی که پیامبر [خدا] و کسانی که با اوی ایمان آورده بودند گفتند: «یاری خدا کی خواهد بود؟» هش دار، که پیروزی خدا نزدیک است."

نظیر دو آیه زیر می‌داند:

"أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لَا يُفْتَنُونَ. وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ." (العنکبوت، ۲۹-۳۰)

"آیا مردم پنداشتند که تا گفتند ایمان آورده‌یم، رها می‌شوند و مورد آزمایش قرار نمی‌گیرند؟ و به یقین، کسانی را که پیش از اینان بودند آزموده‌یم، تا خدا آنان را که راست گفته‌اند معلوم دارد و دروغگویان را [نیز] معلوم دارد.

واضح است که دو آیه فوق در لفظ "حسب" با یکدیگر اشتراک دارند.

۶-۲. اشتراک دو آیه در یک لفظ مشترک (یکسان نبودن مصداق)

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و نه مصدق نظیر یکدیگر هستند در حالی که یک لفظ مشترک میان آنها مشاهده می‌شود.

الف. بیضاوی (۱۴۱۸ق)، ج: ۳، آیه: ۲۰۷

"وَ قَالُوا يَا أَئُلُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ." (الحجر، ۱۵/۶)

" و گفتند: ای کسی که قرآن بر او نازل شده است، به یقین تو دیوانه‌ای.

را نظیر آیه زیر می‌داند:

"**قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لِمَجْنُونٌ.**" (الشعراء، ۲۶/۲۷)

"[فرعون] گفت: «وَاقِعًا این پیامبری که به سوی شما فرستاده شده، سخت دیوانه است.»"

۷-۲. اشتراک دو آیه در یک ماده مشترک

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصادق نظیر یکدیگر هستند در حالی که یک ماده مشترک میان آنها مشاهده می‌شود.

الف: رشیدالدین میدی (۱۳۷۱ش، ج ۲: ۲۵۷) ذیل آیه:

"... إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ." (آل عمران، ۱۱۹/۳)

"... که خداوند به راز درون سینه‌ها دانست."

می‌نویسد: نظیر این در قرآن فراوان است:

"...يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ...". (البقره، ۲۳۵/۲)

"خداوند آنچه را در دل دارید می‌داند. پس، از [مخالفت] او بترسید" و

"...يَعْلَمُ السُّرُّ وَ أَخْفَى." (طه، ۷/۲۰).

"...نهان و نهان‌تر را می‌داند."

مشاهده می‌شود که آیات فوق در ماده "علم" با یکدیگر اشتراک دارند.

ب: اسماعیل حقی بروسوی (بی‌تا، ج ۴: ۳۴۴-۳۴۵) آیه:

"... وَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ

الْعِقَابِ." (الرعد، ۱۳ / آیه ۶)

چگونگی یافتن نظایر آیات در روش تفسیر قرآن به قرآن □ ۲۹

"... و به راستی پروردگار تو نسبت به مردم- با وجود ستمشان- بخشایشگر است، و به یقین پروردگار تو سختکیفر است."

را نظیر دو آیه زیر می‌داند:

"نَبِيٌّ عِبَادِيٌّ أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ。 وَأَنَّ عَذَابِيٌّ هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ."(الحجر،

(۵۰-۴۹ / ۱۵)

"به بندگان من خبر ده که منم آمرزنده مهریان. و اینکه عذاب من، عذابی است دردنگ."

واضح است که آیات فوق در ماده "غفر" با یکدیگر اشتراک دارند.

ج: رشیدالدین میدی (۱۳۷۱ش، ج ۵: ۴۵۴-۴۵۵) ذیل آیه:

"فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِدْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ."(النحل، ۹۸ / ۱۶)

"پس چون قرآن می‌خوانی از شیطان مطرود به خدا پناه بر.

می‌نویسد: «در قرآن نظائر این آیت فراوانند لختی بر شمریم: از سوره البقرة

خوان: "...أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ."(البقره، ۲ / ۶۷) بیان استعانت موسی

کلیم است، از سوره آل عمران خوان: "...إِنِّي أُعِيدُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّهَا مِنَ الشَّيْطَانِ

الرَّجِيمِ."(آل عمران، ۳۶/۳) قصه حنه و مریم است دختر عمران بن ماشان، از

سوره الاعراف خوان: "...وَ إِمَّا يُزَغَّنَكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِدْ بِاللَّهِ..."(الاعراف، ۷/

۲۰۰) خطاب با مصطفی (علیه السلام) است خاتم پیغمبران، از سوره هود خوان: "قالَ

رَبِّنِي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ..."(هود، ۱۱/۴۷): قصه نوح است

و پسر وی کنعان، از سوره یوسف: "قالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَيْا مَنْ وَجَدْنَا

مَنَاعَنَا عِنْدَهُ..."(یوسف، ۱۲/۷۹): قصه یوسف صدیقت است و برادران، از سوره مریم

خوان: "قالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا." (مریم، ۱۸/۱۹) حدیث مریم است سیده زنان آن زمان، از سوره المؤمنون خوان: "وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ." (المؤمنون، ۹۷/۲۲): نشان عنایت الله تعالی است در حق دوستان، از سوره المؤمن خوان: "...إِنِّي عَذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُنْكَبِّ..." (غافر، ۴۰/۲۷): داستان موسی است از شر فرعون بی عون، از سوره الدخان خوان: "وَ إِنِّي عَذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ." (الدخان، ۴۴/۲۰): قصه بنی اسرائیل است و مؤمنان، از معوذین خوان: "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ - قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ." موسی گفت: "...أَعُوذُ بِاللهِ..." (البقره، ۲/۶۷) دو خلعت یافت: یکی قرب و مناجات "... وَ قرَبَنَا نَجِيًّا." (مریم، ۱۹/۵۲) دیگر از دشمن خلاص و نجات "...بَجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ..." (البقره، ۲/۴۹). نوح گفت: "...إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أُسْأَلَكَ..." (هود، ۱۱/۴۷) دو خلعت یافت: یکی سلام و تحیت "...يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنِّي..." (هود، ۱۱/۴۸)، دیگر برکات بروی و بر ذریت "...وَ بَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَ عَلَىٰ أُمَّمٍ مِمَّنْ مَعَكَ..." (هود، ۱۱/۴۸). یوسف صدیق گفت: "...مَعَاذُ اللَّهِ..." (یوسف، ۱۲/۷۹) دو خلعت یافت: یکی حفظ و عصمت "...كَذَلِكَ لِنَصْرَفَ عَنْهُ السُّوءَ..." (یوسف، ۱۲/۲۴) دیگر شرف اخلاص و تخصیص عبودیت "...إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخَلَّصِينَ." (یوسف، ۱۲/۲۴). مریم گفت: "...إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ..." (مریم، ۱۹/۱۸) دو خلعت یافت: یکی بشارت به عیسی روح الله "...لَا هَبَّ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا." (مریم، ۱۹/۱۹)، دیگر دیدار جبرئیل روح القدس "...إِنَّمَا أَنَا رَسُولٌ رِّبِّكَ..." (مریم، ۱۹/۱۸)، مصطفی (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گفت: "...أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ." (المؤمنون، ۲۳/۹۷) دو خلعت یافت: یکی رعایت و عصمت "...وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ

مِنَ النَّاسِ...»(المائدہ، ۶۷/۵)، دیگر کرامت شفاعت و لَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبِّكَ فَتَرْضِيْ»(الضحی، ۹۳/۵).«

روشن است که آیات فوق در ماده "عوذ" با یکدیگر اشتراک دارند.

۳. نظائر معنوی و انواع آن

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود. مفسر در این مورد آنچنان باید اشراف و حضور ذهن درباره قرآن کریم داشته باشد که به مقدار وسع و به مقدار تکلیف، همه آیاتی را که در این زمینه نظر دارند، نفیاً و اثباتاً گردآوری کند. و محتوای آیات را مورد توجه قرار دهد. در زمان حاضر، استفاده از معاجم موضوع نمای قرآن کریم می‌تواند یکی از مهمترین راههای یافتن نظائر معنوی آیات قرآن به شمار آید. شماری از کتاب‌ها برای تسهیل مطالعات درونی قرآن، آیات مرتبط با موضوع را گرد آورده‌اند مانند الجامع لمواضیع آیات القرآن الکریم محمد فارس برکات(۱۴۰۴ق)، فرهنگ موضوعی قرآن مجید کامران فانی و بهاء الدین خرمشاهی(۱۳۶۹ش) و فرهنگ قرآن(۱۳۸۶ش) اثر علی اکبر هاشمی رفسنجانی و گروهی از محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن که تاکنون چهارده جلد از این مجموعه سی جلدی در اختیار محققان و پژوهشگران قرار گرفته است.

۱-۳. یکسان بودن مصدق

گاه دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصدق نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود.

موارد زیر نمونه‌هایی چند از نظایر معنوی آیات همراه با یکسان بودن مصداق است. تصریح به واژه نظری از سوی مفسران یکی از ملاک‌های نگارنده برای انتخاب آیات بوده است:

الف: به گفته سید عبدالحسین طیب(۱۳۷۸ش، ج ۴، ۱۹۱) آیه :

" وَ لَا تَهْنُوا فِي ابْيَاعِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَالِمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْتِلُمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ... " (النساء، ۱۰۴/۴)

" و در تعقیب گروه [دشمنان] سستی نورزید. اگر شما درد می‌کشید، آنان [نیز] همان گونه که شما درد می‌کشید، درد می‌کشنند..."

نظیر آیه:

" إِنْ يَمْسِسُكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ... " (آل عمران، ۳/۱۴۰)

" اگر به شما آسیبی رسیده، آن قوم را نیز آسیبی نظیر آن رسید..."

ب: به گفته سید علی اکبر قرشی(۱۳۷۷ش، ج ۷، ۴۷۲) در آیه:

" وَ لُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ." (آل عمران، ۲۷/۵۴)

" و [پاد کن] لوط را که چون به قوم خود گفت: آیا دیده و دانسته مرتكب عمل ناشایست [لوط] می‌شوید؟ "

مراد از فاحشه عمل لوط است و آن‌تم تُبصِرُونَ یعنی یکدیگر را در حال عمل می‌بینید و نگاه می‌کنید. این آیه نظیر آیه:

" أَإِنْكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ... " (العنکبوت، ۲۹/۲۹).

" آیا شما با مردها درمی‌آمیزید و راه [توالد و تناسل] را قطع می‌کنید و در محافل [انس] خود پلیدکاری می‌کنید؟..." .

ج: به گفته سید علی اکبر قرشی (۱۳۷۷ش، ج ۷: ۴۸۹) و وهب زحلی،
آیه زیر که تسلیتی است بر رسول مکرم

اسلام (سلام) که از انکار کفار دلگیر نباشد:

"وَ لَا تَحْزُنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ" (النمل، ۷۰/۲۷؛ نیز

قسمتی از النحل، ۱۶/۱۲۷).

"و بر آنان غم مخور، و از آنچه مکر می‌کند تنگدل مباش."

نظیر آیه زیر است:

"... فَلَا تَذَهَّبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَات..." (فاطر، ۳۵/۸)

"... پس مبادا به سبب حسرتها [گوناگون] برآنان، جانت [از کف] برود ..."

د: به گفته نظام الدین نیشابوری (۱۴۱ق، ج ۵، ص ۲۲۱) و نیز سید عبدالله

شبر (۱۴۱ق، ص ۳۴۷) آیه:

"... وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ" (الفرقان، ۲۵/۴).

"... و گروهی دیگر او را بر آن یاری کرده‌اند..."

نظیر آیه زیر است:

"... إِنَّمَا يُعْلَمُ بَشَرٌ..." (النحل، ۱۶/۱۰۳).

"... جز این نیست که بشری به او می‌آموزد..."

ه: به گفته سید علی اکبر قرشی (۱۳۷۷ش، ج ۱۱: ۱۷۸) آیه:

"... يَحْسَبُونَ كُلَّ صِحَّةٍ عَلَيْهِمْ..." (المنافقون، ۶۳/۴)

"... هر فریادی را به زیان خویش می‌پنداشت."

اضطراب باطنی منافق را نشان می‌دهد که هر آن می‌ترسد از آنکه سرشن

فاش و باطنش ظاهر شود. این آیه نظیر آیه زیر است:

"يَحْذِرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُتَبَّعُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ... " (التوبه، ۹ / ۶۴)

"منافقان بیم دارند از اینکه [مبادا] سوره‌ای در باره آنان نازل شود که ایشان را از آنچه در دلهاشان هست خبر دهد."

و: به گفته اسماعیل حقی بروسوی(بی‌تا، ج: ۶ - ۲۴۵) آیه:

" وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتَرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً."

" و کسانی اند که چون اتفاق کنند، نه و لخرجی می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند،
و میان این دو [روش] حد وسط را برمی‌گزینند." (الفرقان، ۲۵ / ۷۷)

نظیر آیه زیر است:

" وَ لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَعْلُولَةً إِلَى عُنْقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا
مَحْسُورًا." (الاسراء، ۱۷ / ۲۹)

" و دستت را به گردنت زنجیر مکن و بسیار [هم] گشاده‌دستی منما تا
ملامت‌شده و حسرت‌زده بر جای مانی."

ز: ملا فتح الله کاشانی (۱۳۳۶) ش، ج: ۸، آیه (۳۱۲)

"... فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ." (الاحقاف، ۴۶ / ۱۱)

"... بزودی گویند این دروغی دیرینه است."

را نظیر آیه زیر می‌داند:

"... إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ." (الانعام، ۶ / ۲۵)

"... نیست این (قرآن) مگر افسانه‌های پیشینیان."

ح: ملا فتح الله کاشانی (۱۳۳۶) ش، ج: ۱۰، آیه (۱۸۶)

"... وَ فِي ذَلِكَ فَلَيَنَافِسُ الْمُنَافِقُونَ." (المطففين، ۸۳ / ۲۶)

"... و در این [نعمتها] مشتاقان باید بر یکدیگر پیشی گیرند."

را نظیر آیه زیر می‌داند:

"لِمِثْلِ هَذَا فَلَيَعْمَلُ الْعَامِلُونَ." (الصافات، ۶۱ / ۳۷)

"برای چنین [پاداشی] باید کوشندگان بکوشند."

در آیات پیش‌گفته دو یا چند آیه از جهت مفهوم و همچنین مصدق نظیر یکدیگر بودند حال آن که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود.

۲-۳. یکسان بودن مصدق

گاه آیاتی از قرآن کریم تنها از جهت مفهوم و نه از جهت مصدق نظیر یکدیگر هستند در حالی که الفاظ مشترکی میان آنها مشاهده نمی‌شود. مفسر در این مورد همچون مورد قبلی آنچنان باید حضور ذهن درباره قرآن کریم داشته باشد که به مقدار وسع و به مقدار تکلیف، همه آیاتی را که در این زمینه نظر دارند، نفیاً و اثباتاً گردآوری کند. و محتوای آیات را مورد توجه قرار دهند. موارد زیر نمونه‌هایی چند از نظایر معنوی آیات بدون یکسان بودن مصدق است:

الف: به گفته سید علی اکبر قرشی (۱۳۷۸ش، ج ۴: ۴۲۶) آیه زیر که حاکی

از نفرین حضرت موسی (علیه السلام) بعد از مایوس شدن نسبت به فرعون و قوم

اوست:

"...رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أُمُّ الْهُمْ وَ اشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ..." (یونس، ۱۰ / ۸۸)

"...پروردگار، اموالشان را نابود کن و آنان را دل سخت گردان..."

نظیر نفرین حضرت نوح (علیه السلام) نسبت به قوم خود است:

"وَ قَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا" (نوح، ۷۱ / ۲۶)

"و نوح گفت: پروردگار، هیچ کس از کافران را بر روی زمین مگذار."